

УДК 631.4:929:001.89:378.1(477.74)

КРАСІКОВА
Олена Юрійвна,
наук. спів роб.

відділу документного забезпечення
та збереження наукових фондів
Державної наукової
сільськогосподарської бібліотеки
НААН України
(м. Київ)

НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОФЕСОРА В. І. КРОКОСА В ОСВІТНІХ ЗАКЛАДАХ ОДЕСИ (1912–1927)

Стаття присвячена дослідженню життя та діяльності видатного українського ґрунтознавця В. І. Крокоса (1889–1936). В ній відображено основні етапи життя та науково-освітньої роботи вченого в м. Одеса.

Статья посвящена исследованию жизни и деятельности выдающегося украинского почвовед В. И. Крокоса (1889–1936). В ней отображены основные этапы жизни и научно-педагогической работы ученого в г. Одесса.

The article is devoted research of life and activity of the prominent Ukrainian soil scientist V. I. Krokosa (1889–1936). In it the basic stages of life and scientific-pedagogical work of the scientist are represented in Odessa.

Значущість вивчення ґрунтів і земельних ресурсів будь-якої країни, зокрема аграрної, не викликає сумніву. Водночас, сучасні досягнення в ґрунтознавстві мають нерозривний зв'язок з науковими ідеями і практичними здобутками минулого, в чому і полягає необхідність аналізу творчої спадщини вчених, які в свій час зробили вагомий внесок у розвиток цієї науки, а портретна характеристика кожної персоналії надасть цілісності вітчизняній історії.

В плеяді відомих українських ґрунтознавців 20–30 рр. ХХ сторіччя є постать і **Володимира Івановича Крокоса**, ім'я якого більш відомо у колі спеціалістів геологів та палеонтологів, але його самовіддана праця на ниві ґрунтознавства також не може залишитися поза науковою увагою [10, с. 89].

Аналізуючи наявну літературу нерідко зустрічаються невірні дані щодо дат деяких подій із життя та творчості В.І. Крокоса, це насамперед пов'язано з політикою радянської влади, щодо прихованості істинних причин загибелі та знищення науковців в ті часи.

Перші статті про життя та творчість професора Володимира Крокоса почали з'являтися через декілька років після його таємничої смерті (1936). Так у 1939 р. А. К. Алексєєв в збірнику «Праці Радянської секції Міжнародної асоціації вивчення четвертинного періоду» надрукував невеликий нарис про відомого дослідника четвертинних відкладів України – В. І. Крокоса [1, с. 180].

У 1965 р. на сторінках «Геологічного журналу» Г. І. Молякко коротко описав життєвий шлях та наукову діяльність проф. В. І. Крокоса (до 75-річчя з дня народження видатного українського вченого) [11, с. 104–106]. В 90-х роках ХХ століття було видано низку праць науковим співробітником Інституту геологічних наук АН України Д. Є. Макаренко, присвячених діяльності та долі відомих українських геологів, в тому числі і В. І. Крокоса [10, с. 89–96].

Серед сучасних дослідників з питань історії аграрної науки, зокрема біобібліографії видатних українських ґрунтознавців, слід назвати В. А. Вергунова. На увагу заслуговує заснована професором у 2001 р. історико-бібліографічна серія «*Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії*». В своїх роботах вчений з повагою згадує учня і послідовника О. І. Набоких – В. І. Крокоса, як видатного ґрунтознавця-четвертинника, автора фундаментальних положень про синхронність лесогенезу з епохами зледенінь, а пізньокайнозойського ґрунтоутворення – з міжльодовиков'ями, що дає змогу зрозуміти суть і зміст еволюційного аспекту палеоландшафтного у тому числі й палеопедологічного картографування [14]. В праці «Агрономічне ґрунтознавство в Україні (1918–1930 рр.)» авторами підкреслюється плідна праця проф. В. І. Крокоса в Секції ґрунтознавства Сільськогосподарського наукового комітету у 20–30-х роках минулого століття [2].

Автор ставить за мету на основі аналізу архівних (особистої справи вченого та інших фондів) і літературних джерел висвітлити маловідомі факти

життя та науково-педагогічної діяльності професора В. І. Крокоса, зокрема одеського періоду біографії; проаналізувати основні напрями наукових досліджень ученого та визначити їх значення в контексті розвитку ґрунтознавства в Україні.

Професор Г. Г. Махов, керівник Секції ґрунтознавства Сільськогосподарського наукового комітету писав: *«За ближчого помічника професора О. І. Набоких був В. Крокос, що й продовжував його роботи над вивченням четвертинних покладів України. Вже 5 років працює професор Крокос в складі Секції Ґрунтознавства і з доручення Секції обслідував низку районів України і значно поглибив та уточнив «українську методу» вивчення поверхневих покладів. Секція не може не відзначити цінних досягнень проф. В. І. Крокоса в справі поглибленого вивчення тих покладів, що з них формуються наші ґрунти та, що на превеликий жаль, не користувалися досі великою увагою з боку геологів»* [13, с. 3].

Життєвий та творчий шлях професора В. І. Крокоса можна умовно поділити на два періоди: перший – одеський період становлення особистості та науковця, та другий – київський період розквіту його наукової діяльності. В статті представлено молододосліджений одеський період, який у подальшому значно вплинув на формування та розвиток наукових поглядів вченого.

Народився В. І. Крокос в м. Одеса 26 червня 1889 р. у сім'ї священика. В цьому місті пройшли його дитячі та студентські роки, тут він розпочав і свою наукову діяльність. Закінчив Рішельєвську гімназію зі срібною медаллю, у 1907 р. Володимир Іванович вступив на природниче відділення фізико-математичного факультету Новоросійського університету м. Одеси. В ті часи в університеті особливо успішно розвивалися два наукових напрями: ґрунтознавство і стратиграфія неогенових відкладів. Ще в студентські роки Володимир Крокос розпочав свої наукові дослідження під керівництвом відомого професора В. Д. Ласкарева на території Бессарабії та Поділля, а потім і в районі Тилігульських лиманів. Результати цих робіт увійшли в одну із

перших праць молодого вченого «Геологічні спостереження в басейні Тилігулу» [11, с. 104].

Протягом 1911–1919 рр. Володимир Іванович брав активну участь в експедиційних дослідженнях ґрунтів і геологічної будови України, в перервах між цими роботами працював викладачем фізики, природознавства і географії в середній школі міста Одеси (1912–1920).

У 1912 р. В. І. Крокос успішно закінчив фізико-математичний факультет Новоросійського університету з дипломом I ступеня. Відразу ж по закінченні університету на кафедрі геології Крокос отримав посаду *позаштатного лаборанта Геологічного кабінету* (без оплати). Впродовж двох років після закінчення вузу Володимир Іванович керував палеонтологічними розкопками біля селища Тудорово в Бессарабії (1913) та брав участь в експедиції по гідрологічному дослідженню Херсонщини. Ним було складено трьох-верстові карти ґрунтів Ізюмського та Куп'янського повітів Харківщини та Тираспольського повіту Херсонщини [15, арк. 1–4].

В 1914 р. Володимира Крокоса обирають на посаду *молодшого асистента Геологічного кабінету* (Новоросійського університету) і з цього часу він проводить практичні заняття зі студентами. Робота в експедиціях дуже захоплювала вченого з молодю, він багато часу мандрував опановуючи різні методики вивчення ґрунтів четвертинної серії, а потім ретельно аналізував отримані матеріали. В архівах збереглися польові щоденники вченого: «в 1914 р. я констатував в басейні р. Кучурган (Одеська обл.) середньопліоценові піськово-глинясті поклади з характерним горизонтом, так званого кучурганського пісковіка, в склад якого входить характерна галька (яшма, кварц тощо)». В 1933 р. Л. Ф. Лунгерсгаузен вилучив ці поклади в кучурганській ярус і припустив можливий вплив льодовикового фактору на процес формування цих накопичень [4, арк. 57; 9].

В 1915 р. Крокос керував палеонтологічними розкопками поблизу селища Гребенікі Тираспольського р-ну на Херсонщині; також впродовж 1915–1917 рр. не припиняв читати прилюдні лекції з геології України [15, арк. 2].

В залишених автором рукописах згадується: «Протягом 1913–1917 рр. я брав участь в ґрунтознавчих експедиціях О.І. Набоких, як науковий співробітник та для вивчення материнських ґрунтоутворчих порід закладав на різних елементах рельєфу шурфи та свердловини. Я цілком усвідомив величезне значення цієї методи в справі вивчення четвертинних покладів і пере до мною стало завдання запровадити її при суто геологічних роботах. Це я вперше зробив в 1914 році при ґідрогеологічному дослідженні Тираспільського повіту коло Херсонської губернії» [4, арк. 3].

У результаті цих дослідів вийшли друком дві змістовні праці вченого: 1) «Маршрутний список почвенных образцов, взятых в 1913 г. в Изюмском уезде» і 2) «Маршрутний список поверхностных образцов почв, собранных летом 1914 года в Тираспольском уезде Херсонской области» із зазначенням місця виїмки проби, рельєфу місцевості, напрямку схилу, вмісту гумусу і ступеня піщаності [6, 7].

В 1917 р. Крокоса було призначено на посаду *старшого асистента Геологічного кабінету* (Новоросійського університету).

В 1917–1920 рр. Володимир Іванович викладав в Одеському народному університеті, в Робітфаці (природознавство) та в червоноармійських клубах. Проводив геологічні дослідження територій одеських лиманів (за дорученням Одеського Курортного Управління у 1920–1921 рр.), як геолог брав активну участь в розкопках стоянки передісторичної людини біля с. Усатово (1921).

В січні 1922 р. після *зразкових* факультетських лекцій В. Крокос одержав доручення від фізико-математичного факультету Новоросійського університету викладати доцентський курс «Четвертинні поклади України». Так глибокі теоретичні знання і практичний досвід прискорили підвищення молодого науковця по службових сходах.

Науково-освітня та дослідницька діяльність В. І. Крокоса в 1922–1923 рр., вражає своєю насиченістю та різноплановістю: він викладав в Інституті загальної та прикладної хімії по кафедрі «Корисні копалини», працював *асистентом* Сільськогосподарського інституту; за дорученням Головного

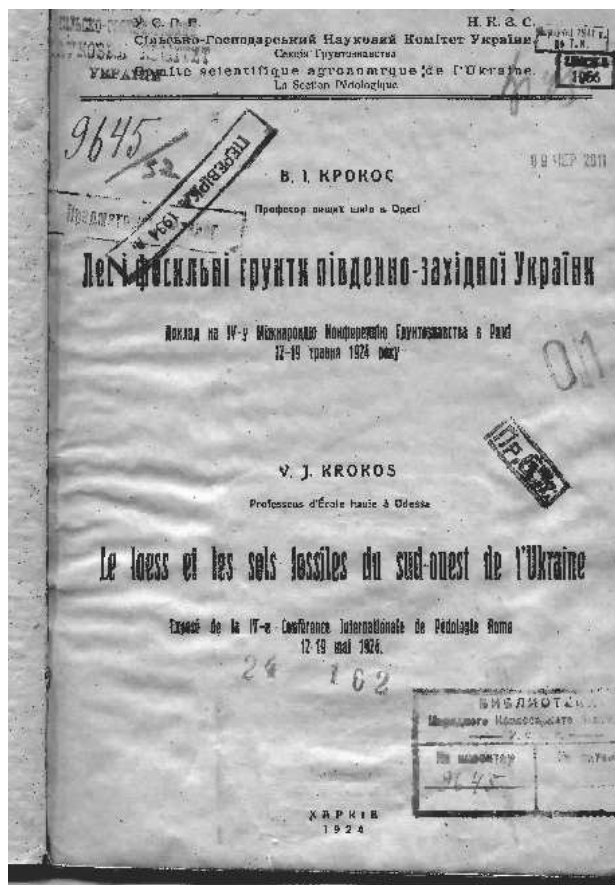
курортного управління продовжував працювати в експедиціях по геологічним дослідженням району Слов'янських мінеральних вод (серпень 1922 р.); за дорученням Секції ґрунтознавства сільськогосподарського наукового комітету досліджував ґрунти на материнських (головне четвертинних) породах України [15, арк. 5].

У квітні 1923 р. В. Крокос брав участь у I Всеукраїнському з'їзді ґрунтознавців в Києві, на якому було представлено дві доповіді В. Крокоса: 1) «Почво-ґрунти Одеської и Николаевської губерний» (по картографуванню ґрунтів); 2) «О лессах Харьковской губернии» (по ґрунтово-геологічним питанням) [2, с. 27].

В 1923–1926 рр. в Інституті народної освіти він читав курс «Теорія неорганічної еволюції», в грудні-січні 1924–1925 рр. брав участь у з'їзді в справі дослідження продуктивних сил та народного господарства України в Харкові. Навесні 1925 р. проводив гідрогеологічні дослідження околиць Одеси за дорученням міського Комунальн. відділу, а в травні 1925 р. брав участь у I Всеукраїнському з'їзді радіологів в Одесі. В цей же час вийшла його праця по дослідженню радіоактивності ґрунтів України. Проблемою радіоактивних властивостей ґрунтів і підстилаючих їх лесів В.І. Крокос займався ще у 1924 р. разом з Є. С. Бурксером, на особистих спостереженнях багатьох чорноземних ґрунтів Вознесенської, Аджанської, Херсонської і Синельниківської дослідних станцій вони з'ясували, що *концентрація радіоактивних речовин більша в ґрунті ніж у материнській породі* [11, с. 105].

В 1923 р. на ім'я В. І. Крокоса надійшло запрошення взяти участь в 4-й Міжнародній ґрунтознавчій конференції, яка намічалася на травень (12–19) 1924 р. у Римі. Секція ґрунтознавства Сільськогосподарського комітету України була представлена двома доповідачами: проф. Г. Маховим та проф. В. Крокосом. Доповіді були надіслані до Конференції в двох текстах українською та французькою мовами.

В. Крокос надіслав доповідь на тему: «Лес і фосильні ґрунти південно-західної України» [8]. В заяві, адресованій завідуючому дослідними кафедрами

м. Одеса, Володимир Іванович
детально обґрунтував
необхідність його відрядження
на цей міжнародний форум:
«Росія і Україна справедливо
пишаються тим, що сучасне
наукове ґрунтознавство виникло
на їх неосяжних рівнинах.
Видатні праці Докучаєва,
Сибірцева та їхніх учнів
заслужено користуються
почесною світовою славою. Наші
західні сусіди і північні –
американці з великою

зацікавленістю слідували за розвитком ґрунтознавства в нашій країні. Починаючи з 1912 р. українська територія підпадає майже суцільному ґрунтовому обстеженню. В Харківській, Херсонській і Подільській губерніях працює ґрунтознавча експедиція талановитого вченого О. Г. Набоких, в Київській губернії провадить роботу експедиція Флорова і Махова... В період з 1913–1919 рр. я брав участь у вивченні почв і ґрунтів України в експедиціях Набоких і частково Флорова і Махова. В зазначений час мною опубліковано 9 праць, які стосуються почв і ґрунтів різних областей України, а також складено 3-верстові ґрунтові карти Ізюмського і Куп'янського повітів Харківської губернії і Тираспольського повіту Одеської губернії. З 1923 р. я беру участь в дослідженні ґрунтового покриву Дослідних Полів України... На конференцію прибудуть представники всього світу. І хочеться мені, з одного боку, дізнатись, що було зроблено за останнє десятиліття іноземними ґрунтознавцями, а з другого – розповісти їм про наші досягнення...».

На жаль, тяжкі економічні умови, які переживала країна, не дозволили здійснитися цьому відрядженню [10, с. 91].

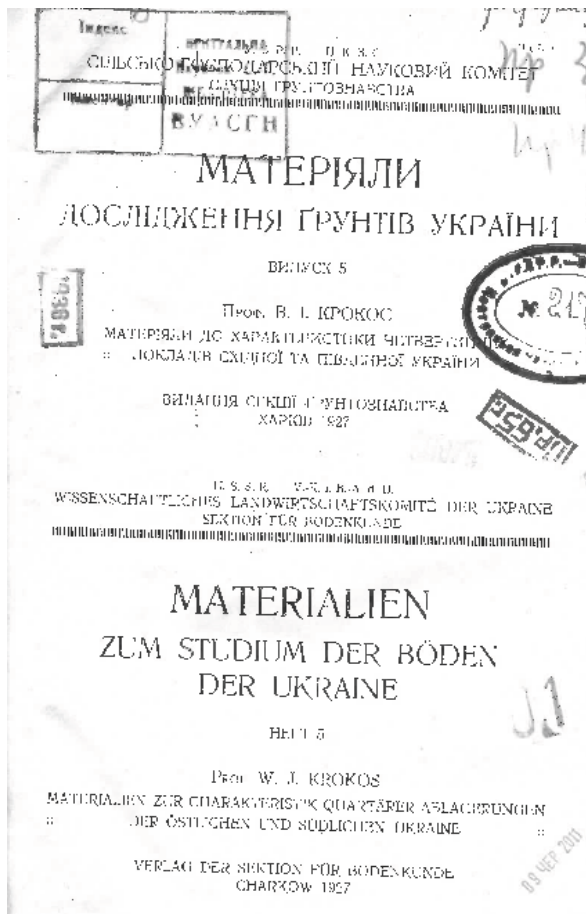
У 1925 р. в Одеському сільськогосподарському інституті В. Крокоса перевели на посаду *професора* мінералогії та геології, в той же час він продовжував викладати ґрунтознавство, мінералогію та геологію в Одеському меліоративному та землеустрійному технікумі. У 1926 р. Крокоса обрали завідувачем кафедри геології та ґрунтознавства Одеського сільськогосподарського інституту, цю кафедру організував і очолював до виходу на пенсію його вчитель О. Г. Набоких.

В 1925–1926 рр. Володимир Іванович Крокос керував експедицією з дослідження Олешківських (Низово-Дніпрянських) пісків та дослідження ґрунтів та підґрунтя Донбасу, проводив дослідження материнських порід та підґрунтя плантацій ахортресту в межах Полтавщини та Київщини, а також гідрогеологічні дослідження в Низово-Дніпрянському районі [15, арк. 6–7]. Дослідження Г. Г. Махова та В. І. Крокоса в 1925 р. виявили, що Донбас, який вважався за безлесовий район, вкритий ярусною лесовою серією [4, арк. 26].

У 1926 р. в жовтні місяці брав участь у II Всесоюзному з'їзді геологів в Києві. З'їзд пройшов під головуванням В. І. Вернадського, який вперше після багатьох років приїхав до Києва. Було продемонстровано можливості наукової школи геологів Українського геологічного комітету, сформованого В. І. Лучицьким і Б. Л. Личковим. Цикл доповідей присвячувався фізико-географічним відкладанням лесу Європейської частини СРСР і стратиграфії четвертинних відкладів [12, с. 100–101].

В. І. Крокос відзначив: *«на II Всесоюзному з'їзді геологів в Києві в 1926 р. я доводив потребу застосування методи шурфів та свердловин при геологічних дослідках. В 1928 році Український Геологічний Комітет доручив мені сформувати спеціальну партію для дослідження четвертинної серії, за час робіт якої я широко вжив цю методику для вивчення стратиграфії окремих геоморфологічних елементів. З моєї ініціативи здійснювані партії Українського Геолого-Розвідувального Тресту починаючи з 1929 р. стали застосовувати для дослідження четвертинної поволоки шурфи та свердловини»* [4, арк. 4].

В січні 1926 р. він брав участь у V Всесоюзному з'їзді ґрунтознавців в Москві. Основною метою з'їзду було обговорення досягнень у галузі дослідження ґрунтового покриву СРСР, складання єдиного узгодженого плану подальшого дослідження ґрунтів, інвентаризації їх продуктивних сил, використання даних результатів для потреб сільського господарства та розгляд питання участі радянської делегації у проведенні Першого Міжнародного конгресу ґрунтознавців у США в 1927 р. [3].

В 1927 р. вийшла з друку монографічна робота В.І. Крокоса «Матеріали до характеристики четвертинних покладів східної та південної України». Після виходу цієї праці В. І. Крокос захищає її як докторську дисертацію, в якій було наведено значну кількість розрізів для різних геоморфологічних районів. На їх підставі він виділив такі генетичні типи відкладів: лес і його варіанти, морену і пов'язані з нею флювіогляціальні і алювіальні відклади, дюнні піски і лиманно-морські черепашники.

Утворення лесу В. Крокос пов'язує з льодовиковою епохою, а викопні ґрунти з міжльодовиковими. Викопним ґрунтам Володимир Іванович надав стратиграфічного значення, а також вказував, що вони «змальовують нам ті кліматичні обставини міжльодовикової доби, за якої вони сформувалися, це є продукт певного комплексу фізико-географічних умов». Павло Аполонович Тутковський, як офіційний опонент, у своєму відзиві на цю роботу зазначив ерудицію дисертанта і його здатність до подальшої великої плідної праці [11, с. 104].

На цьому одеський період науково-педагогічної діяльності В. І. Крокоса було завершено, після успішного захисту докторської дисертації вченого запросили до Києва, де розпочався вже наступний етап його життя та творчості, який тривав до самої смерті.

Висновки. Підсумовуючи викладений матеріал можна стверджувати, що за час науково-педагогічної діяльності в м. Одеса В. І. Крокос проявив себе як викладач, спектр наукових інтересів якого був дуже широким, а праця в галузі освіти відзначалась самовіддачею та наполегливістю. Володимир Іванович знаходив час для популяризації геологічних знань серед широкого кола учнівської молоді, червоногвардійців, робітників і селян. Вчений старанно пройшов усі ланки поступового зростання науковця від *лаборанта, молодшого та старшого асистента* до посади *доцента* Одеського Новоросійського університету. Від *асистента і викладача* до *професора і завідуючого кафедрою* Одеського сільськогосподарського інституту.

Внесок молодого вченого у розвиток ґрунтознавчої науки за розглянутий період полягав в наступному: ним *було складено* трьох-верстові карти ґрунтів Ізюмського і Куп'янського повітів Харківщини та Тираспольського повіту Одеської губернії; *перейнято та впроваджено* методику О. І. Набоких по закладанню шурфів і свердловин та *вперше запропоновано* її використання в геологічних та гідрологічних дослідженнях; *проведено* широкомасштабні дослідження ґрунтів на материнських породах України (робота в Сільськогосподарському комітеті України); за результатами багаторічних польових спостережень *опубліковано* більше 40 наукових праць, зокрема *понад* 10 щодо характеристики ґрунтів півдня України (губерній: Харківської, Подільської, Одеської, Миколаївської, Катеринославської (західна частина), Херсонської (Тираспольського повіту)); *підготовлено* (вийшло друком) змістовні матеріали для конференцій з Ґрунтознавства, у тому числі й міжнародного рівня; *видано* монографію «Матеріали до характеристики четвертинних покладів східної та південної України» і *захищено* її як *докторську* дисертацію.

Перспективами наступних розвідок у даному напрямку є подальший історично-науковий аналіз науково-педагогічної діяльності та творчої спадщини В. І. Крокоса на ниві ґрунтознавства в Україні.

Список використаної літератури

1. Алексеев А. К. Пам'яті проф. В. І. Крокоса (26.06.1889–24.11.1936) / А. К. Алексеев // Праці Рад. секц. Міжнарод. асоц. вивч. четвертин. періоду. – М. ; Л., 1939. – Вип. 4. – С. 180–182.
2. Агрономічне ґрунтознавство в Україні (1918–1930) : зб. док. і матеріалів / УААН, ДНСГБ ; уклад. : В. А. Вергунов, О. А. Пашківська ; за заг. ред. В. А. Вергунова ; наук. ред. В. А. Вергунов. – К. : Аграр. наука, 2008. – 173 с.
3. Вергунов В. А. Міжнародні, всесоюзні, всеросійські та всеукраїнські з'їзди, конгреси, конференції як джерело вивчення історії ґрунтознавства в Україні [Електронний ресурс] / В. А. Вергунов // Вісн. Харківського нац. аграр. ун-ту. ім. В. В. Докучаєва. Сер. Ґрунтознавство, агрохімія, землеробство, лісове господарство. – 2010. – № 5. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua//portal/Chem_Biol/Vkhnuu_grunt/2010_5/2010_05_02.pdf – Заголовок с екрану.
4. Інститут рукописів НБУ імені Вернадського, ф. 183, спр. 17, Стратиграфія четвертичних отложений Украинской ССР, брошюра и материалы к ней, арк. 3, 4, 26, 57.
5. Крокос В. И. Изучение радиоактивности почв Украины / В. И. Крокос // Почвоведение. – 1925. – № 3. – С. 1–2.
6. Крокос В. И. Маршрутный список почвенных образцов, взятых в 1913 г. в Изюмском уезде / В. И. Крокос ; Херсон. Губ. Земство. – Одесса, 1915. – 70 с. – (Материалы по исследованию почв и ґрунтов Херсонской губернии / под. рук. проф. А. И. Набоких ; вып. 12).
7. Крокос В. И. Маршрутный список поверхностных образцов почв, собранных летом 1914 года в Тираспольском уезде Херсонской области / В. И. Крокос ; Херсон. Губ. Земство. – Одесса, 1915. – 48 с. – (Материалы по исследованию почв и ґрунтов Херсонской губернии / под. рук. проф. А. И. Набоких ; вып. 12).
8. Крокос В. И. Лес і фосильні ґрунти південно-західної України : (докл. на IV-у міжнар. конф. Ґрунтознавства в Римі 12–19 трав. 1924 р.) / У.С.С.Р., Н.К.З.С., СГКУ. Секція Ґрунтознавства. – Х. : Друкарня-літогр. Книгоспилки , 924. – 13 с. – Окр. відб. з журн. «Вістн. С.- Г. Науки», ч. 3-4 за 1924. на укр. і фр. мовах.
9. Лунгерсгаузен Л. Новий поверх лесу на Україні / Л. Лунгерсгаузен // Четвертинний період. – 1933. – Вип. 7. – С. 99–121.
10. Макаренко Д. Є. Голгофа українських геологів / Д. Э. Макаренко – К. : Логос, 2007. – 187 с.

11. *Молявко Г. І.* Володимир Іванович Крокос (до 75 роковин з дня народження) / Г. І. Молявко // Геологічний журн. – 1965. – Т. 25, вип. 1. – С. 104–106.

12. *Онопрієнко В. І.* Володимир Іванович Лучицький / В. І. Онопрієнко. – К. : Наук. думка, 1991. – 190 с.

13. *Передмова* / Г. Г. Махов // Матеріали до характеристики покладів східної та південної України – Х. : Вид. Секції ґрунтознавства, 1927 – С. 3–4. – (Матеріали дослідження ґрунтів України / НКЗС. СГНКУ. Секція ґрунтознавства ; вип. 5).

14. *Тихоненко Д. Г.* До 50-річчя початку великомасштабних ґрунтових обстежень України : (історичний аспект) [Електронний ресурс] / Д. Г. Тихоненко, В. А. Вергунов, М. О. Горін // Вісн. Харківського нац. аграр. ун-ту. ім. В. В. Докучаєва. Сер. Ґрунтознавство, агрохімія, землеробство, лісове господарство. – 2008. – № 1. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua> / http://www.nbu.gov.ua/portal/Chem_Biol/Vkhnu_grunt/2008/pdf/2008_01_02.pdf. – Заголовок с екрана.

15. *ЦДАВО України*, ф. 166, оп. 12, спр. 3917, Личное дело Крокоса В. И., арк. 1–7.